

TÓTH IMRE

A polgári arisztokrata

Kánya Kálmán jellemrajza a kezdetektől a miniszteri posztig*

Dolgozatunkban Kánya Kálmán diplomata, külügyminiszter személyes és részben politikai habitusának felvázolására teszünk kísérletet. A legszükségesebb életrajzi adalékokkal kiegészített személyiségrajz mindazonáltal nem teljes, és nem terjed ki minden olyan tényező bemutatására, mely a lelkialkat, a (kül)politikai gondolkodás és magatartás fejlődéséhez hozzájárult. Nem csupán azért van ez így, mert Kánya karaktere a miniszteri pozíció betöltése során és az életpálya vége felé is alakult,¹ hanem azért is, mert megnyilvánulásai és a vele kapcsolatos reflexiók látszólag könnyen átlátható, lényegében azonban sokrétű személyiséget sejtetnek. E rétegek felfejtése jóval kiterjedtebb munkát kíván, és meghaladja e publikáció terjedelmi határait. A cikk elkészítése során elsősorban azokból a forrásokból válogattunk, melyek a politikai szubjektum alakulása szempontjából hordoztak tanulságot. A többi, egyéb szempontból (például magyar külpolitika-történet, német–magyar kapcsolatok, illetve abban Kánya szerepe, külpolitikai gondolkodás stb.) perdöntő dokumentumra ezúttal nem hivatkozunk. A szöveg egyenetlenségei is jórészt ebből az önkényes válogatásból adódnak.

Kánya a két háború közötti magyar politika egyik legfontosabb háttérembere, 1933–1938 között a külpolitika hivatalos irányítója volt. Személyét és működését – többek között – az teszi különlegessé, hogy a külügyminiszteri posztnak és feladatkörnek némiképp új értelmezést adott. Elődeitől eltérően aktívan és tevőlegesen vett részt a külpolitika alakításában, melynek elvi irányítását a mindenkori miniszterelnök hagyományosan saját hatáskörébe vonta. (A külpolitika irányításában elvileg résztvevő kormányzó – néhány nagyobb horderejű kérdés kivételével – e tekintetben is átadta a kezdeményezést kormányainak.² Részben a történelmi múltból, részben a dualista örökségből adódott, hogy a magyar külpolitikai érdekek szószólójává a kormányfő vált, hisz a közös minisztertanácsban is ő képviselte a magyar külpolitikai érdekeket. A másik ok a miniszterelnökök egy részének személyes és politikai ambíciója volt, mely irányt szabott a külügyeknek is. Az 1920-as években Bethlen István például szinte kizárólagos befolyást vívott ki magának a külpolitika irányításában. Az őt követő időszakban – egészen pontosan 1933 februárjától 1938 novemberéig – azonban Kánya Kálmán külügyminiszter koncepciózus külpolitikája is kibontakozha-

* A dolgozat megírását és a témában végzett kutatást a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatta. Ezúton mondok köszönetet a Collegium Hungaricum Berlin nagylelkű támogatásáért is. Külön köszönöm továbbá Pritz Pál értékes tanácsait és a további kutatáshoz nyújtott segítségét.

¹ Erről meggyőzhet bennünket az a fogalmazvány is, melyet Kánya az 1930-as évek végén készített, és amelyben – tőle talán szokatlan módon és formában – Európa újrakonstituálásának kérdéseit veszi bonckés alá. Ez utóbbi dolgozatra e cikkünkben nem térünk ki.

² Lásd: Pritz Pál: *Döntési folyamatok a magyar külpolitikában*. In: uő.: *A magyar diplomácia a két háború között*. Tanulmányok. Budapest, 1995. 227–229.

tott, annak ellenére, hogy Gömbös Gyula, majd – Darányi Kálmánt követően – Imrédy Béla is főszerepre tartott igényt az irányvonal kialakításában. Ez a kettősség az Imrédy-kormány idején már kifejezetten diszharmonikussá tette a kormányfő és a külügyminiszter viszonyát.³

Kánya igazi *self-made man* volt a magyar külpolitikában. Ellentétben a diplomáciai terület számos vezető tisztviselőjével, középpolgári származású volt.⁴ Nem voltak arisztokrata ősei, sőt még kismemesi elődökkel sem büszkélkedhetett.⁵ Megjelenésében, magatartásában azonban kétségtelenül volt valami arisztokratikus. Idős korában már külsejével is mély benyomást tett partnereire és ellenfeleire. A róla készült fotókat megfigyelve könnyen azonosulhatunk a brit külügyminisztériumnak⁶ is dolgozó Carlile Aylmer Macartney skót történésszel, akit szinte rabul ejtett a diplomata habitusa, megjelenése. A megismerkedésükkor már meglehetősen hajlott korú, ám egyenes tartású Kánya küllemre kétségkívül megnyerő jelenség volt. A magyar politikai életet és annak szereplőit közvetlenül ismerő történész-professzor észrevehető rokonszenvvel emlékezett a csendes és előkelő budai villájában, kínai porcelánjai között élő öregúrra, akinek frissen borotvált és drága borotvakrémek illatát árasztó arcát gondosan fésült, ezüstös haj keretezte. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy megjelenése és modora békés harmóniában állt egymással, legalábbis ha öntudatosságát, fölényes fellépését valamiféle arisztokratikus felsőbbrendűség gesztusának tekintjük. E kettő konszonanciáját Macartney a következő szavakkal írta körül: „[Kánya] finoman szarkasztikus ajkai óvatosan és előzékenyen formálták a szavakat, melynek hatásait szinte nyomasztóan intelligens tekintettel fürkészte. Azzal a szemmel, mellyel fél évszázadon át figyelte a városokat és embereket, szenttelenül és megvetően.”⁷ A választékos megjelenés mögött azonban – mint említettük – polgári származás és csak csekély örökölt vagyon állt. Ez utóbbira a költséges diplomáciai pályán nagy szükség lett volna, s ezt Kánya szorgalommal és rátermettséggel pótolta.

Sopronban született. Noha a várossal való közvetlen kapcsolata hamar véget ért, személyiségének alakulásában releváns az az intellektuális örökség, amely még a 19. század vége felé, sőt a 20. század elején is közvetlenül tapasztalható volt a városban. Kollégája és beosztottja, az erdélyi származású Hory András⁸ több helyen is felpanaszolja, hogy Kánya lekicsinylően beszélt szülőföldjéről, Erdélyről, ahol ugyan sohasem járt, ám folyamatosan összehasonlítgatta azt a nyugat-magyarországi részekkel. Ezt a vidéket, illetve ennek lakosságát – különösen ami a kulturális viszonyokat illeti – erősen túlértékelte, és magasan

³ Pritz: *Döntési folyamatok*, 229–230.

⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a származás önmagában még nem jelentett előnyt az előrelépésben. A hivatal vezetőinek kiválasztásában a tehetség és az alkalmasság volt az elsődleges szempont.

⁵ Kánya apja ügyvéd, anyja tehetős soproni család sarja volt. Ősei közül Kania Mátyás 1805-ben szerzett polgárjogot Sopronban. Fia, Nándor (a külügyminiszter nagyapja) 1831-től külső tanácsos, tribunus, majd 1848-tól a belső tanács tagja. 1861–1867 között polgármester. Lásd: Házy Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848*. Budapest, 1982. 203.

⁶ Macartney a *Foreign Research and Press Service* (Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat) munkatársa volt. A szervezetről lásd: Bán D. András: *Angolszász tervek keletközép-európai konföderációk létrehozására a második világháború alatt*. Regio, 8. (1997) 2. sz. 102–120.

⁷ Macartney, C. A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Edinburgh, 1957. vol. I. 108.

⁸ Kánya személyéről rendkívül részletes – ám nem elfogulatlan – ismertetést olvashatunk Hory András diplomata visszaemlékezéseiben (a továbbiakban: Hory kézirat). A memoárt a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi, de a legfontosabb részleteket Pritz Pál is sajtó alá rendezte. Lásd: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Budapest, 1987.

a többi országrész fölé helyezte – írja Hory.⁹ Elfogadhatjuk, hogy a fiatal Kánya formálódó önképének és formát öltő öntudatosodásának olyan komponensei is vannak, amelyek egy sajátos, szülővárosában meglévő és az ottani lokális monológ részét alkotó elitista szemlélethez kötődtek. Sopron akkoriban sokszínű, differenciált oktatási intézményeivel olyan regionális kulturális funkciókat gyakorolt, melyek előzményei a 16–17. századra vezetnek vissza. A túlnyomó részt németek lakta városban a készséges befogadásra lelt reformáció és a katolikus reform küzdelme kulturális téren zajlott. A kultúrharc eredménye korai iskolaalapításokban és az iskola-szellem elterjedésében öltött testet. Az iskolavárosi arculat kirajzolódásával egyéb műveltségi, művelődési funkciók is gazdagították a város karakterét. Ennek magyarázata az, hogy Sopron – földrajzi helyzetéből és társadalmi-nemzetiségi összetételéből adódóan – kultúra-közvetítő szerepet töltött be, főként az újkorban. Ez valamiféle – máig ható – kultúrfőlény-konstrukció kialakulásához vezetett a városi művelt elit körében.

Így lehetett ez Kánya esetében is, aki az ország egyik legrégebbi, 1557-ben alapított evangélikus iskolájában, a soproni Berzsényi Dániel Liceumban folytatta középiskolai tanulmányait. Innen a bécsi Keleti Akadémiára került. A Külügyminisztérium felügyelete alatt álló Keleti vagy Konzuli Akadémia a Monarchia egyik legelső iskolája volt. Az intézmény még az Oszmán Birodalommal folytatott intenzív diplomáciai kapcsolatok idején jött létre, innen kapta eredeti nevét (*Orientalische Akademie*), melyet Mária Terézia először Keleti Nyelvek Akadémiájára változtatott, majd az elnevezést 1898-ban Császári és Királyi Konzuli Akadémiára (*K. u. K. Konsularakademie*) módosították. Addigra nem csupán a név, hanem az intézmény jellege is megváltozott. Az eredetileg tolmácsképző intézetként működő iskola kezdetben a nevéhez híven keleti, arab, perzsa, török nyelvi képzésre fordította a nagyobb gondot, ám később fokozatosan nagyobb hangsúlyt kapott a nyugati nyelvek oktatása.

Az iskolába nem volt könnyű bekerülni. A jelentkezők alapos rostán voltak kénytelen átgutni. Elengedhetetlennek számított a német nyelv tökéletes tudása, hisz az oktatás németül folyt. Szintén szükség volt a diplomáciai érintkezés során nélkülözhetetlen francia és angol nyelv ismeretére, de kötelező volt az olasz is. A monarchia egyéb nemzetiségeiből érkező diákok számára a magyar ismeretét is előírták. Az 1898-tól keleti és nyugati szekcióval működő intézményben az idegen nyelvek mellett diplomáciatörténeti, földrajzi, történelmi és nemzetközi jogi ismeretek oktatására összpontosítottak, és elsősorban a diplomáciai szolgálatra való felkészítést igyekeztek szolgálni. Az iskola a tudományos és nyelvi ismeretek átadása mellett nagy hangsúlyt helyezett a jó megjelenés, a viselkedés, a protokoll és a jó modor elsajátítására a hallgatókkal. A szintén Konzuli Akadémiát járt Hory András szerint a növendékekbe – akik között az iskolában és annak befejezése után az életben is nagyon szoros köteléket teremtett a több éves együttlét – mélyen beleivódott az „*esprit de corps*”, azaz a diplomáciai testület szellemisége, ami életre szóló hatással volt a kiválasztottakra.

Kánya 1892-ben tette le a konzuli növendéki vizsgát. Pályafutását is konzuli növendékként kezdte 1893 novemberében. A külügyi állomány akkoriban három csoportra tagolódt. Az egyiket a konzulátusi beosztottak, a másikat a belső szolgálatbeli minisztériumi fogalmazók, a harmadikat a diplomaták alkották. A diplomáciai státusz eléréséhez magas jövedelmi biztosítékra volt szükség, nem úgy a konzuli és a fogalmazói beosztáshoz. A beosztás ezért az esetek egy nagy részében előre eldőlt. Áthelyezésre elvi lehetőség volt ugyan,

---

⁹ Hory ezt azzal a kijelentéssel is megtoldotta, hogy Kánya Sopron és környéke kivételével alig ismerte a hazáját és népét. Hory: *Bukarestől Varsóig*, 386., 390.

a gyakorlatban azonban erre ritkán került sor.¹⁰ Kánya esetében ez utóbbiról volt szó. 1895-ben a fiumei magyar királyi tengerészeti hatósághoz került, ahol az ott működő ipari és kereskedelmi kamarához osztották be. Diplomáciai karrierjének fontos állomása volt Konsztantinápoly, az ottani osztrák–magyar konzulátus, ahol 1896-tól mint alkonzul működött. Pályájának további állomásai: 1896-ban Szaloniki, 1898-ben Moszkva. 1899-ben ideiglenesen a szentpétervári konzulátus vezetésével bízták meg, de irányította a kijevei és az odesszai kirendeltséget is. 1904-ben konzullá nevezték ki, és a montenegrói Cetinje konzulátus irányítását bízták rá. 1905-től konzuli beosztását elhagyva előrelépett, és a közös külügyminisztérium fogalmazói karában teljesített szolgálatot.¹¹

1909-ben udvari, 1910-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki, s ugyanettől az időtől a közös külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője lett. Alois Lexa von Aehrenthal báró, a közös külügyminiszter sajtófőnökeként három évet töltött el. Feletteséről később igen elismerő hangnemben nyilatkozott. Aehrentalt a letehetségesebb, legokosabb diplomatának tartotta, aki – ha kellett, és tiszta cél lebegett a szem előtt – a legerélyesebben képviselte országa érdekeit.¹² Kányát vélhetően lenyűgözte főnöke határozottsága, s később maga is hasonló következetességgel járt el hivatalában. 1913. október 15-én tényleges, rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek nevezték ki, és Mexikóba akkreditálták, ahol mint a Monarchia követe és meghatalmazott miniszter a háború végéig teljesített szolgálatot.¹³

Mexikóban eltöltött évei jelentősen alakították világlátását. Ami a diplomáciai gondolkodását elsősorban befolyásolta, az Washington közelsége volt. Az Egyesült Államok szomszédságában eltöltött évek alatt közelről ismerhette meg az „északi kolosszus” nagyhatalmi ambícióit, ami külpolitikai orientációit a későbbiekben is befolyásolta. Talán ennél is mélyebb nyomokat hagyott benne, hogy 1914-ben a konszolidált európai (bécsi) környezet helyett a nyugtalan, 1910-től permanens forradalmi állapotban lévő közép-amerikai országban találta magát. Az utcai harcoktól hangos, forrongó, kaotikus képét mutató, egyszerre elmaradott és modernizálódó, szociális válsággal terhes Mexikóban eltöltött évek a forradalmakkal szemben érzett ellenszenvét örökre megalapozták.¹⁴ A kiszámíthatatlan, könnyen befolyásolható tömegek iránt érzett megvetése minden olyan politikai irányzat – legyen az bal- vagy jobboldali – megvetésével párosult, amely a tömegek alantas ösztöneire épített. Többek között ebből táplálkozott mély kommunizmus- és később náciellenessége. Egyéb okok mellett ide vezethető vissza a politikusi pályától való tartózkodása is. Kánya a külügyi szolgálatban megszokott fényes elszigeteltségben érezte magát igazán jól. Nem szívesen avatkozott bele (bel)politikai kérdésekbe, később miniszterként is idegenkedett a parlamenti és egyéb közszerepléstől, nem volt tehetséges szónok, nem szerette, ha a diplomácia intim légkörét maga mögött hagyva a harsogó politikai arénába kellett átlépnie. Egyáltalán nem érzett elhivatottságot az iránt, hogy a diplomáciában járatlan, annak működé-

¹⁰ Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének visszaemlékezései*. Budapest, 1994. I. köt. 28.

¹¹ Haeffler István (szerk.): *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről*. Budapest, 1940.

¹² Kozma Miklós feljegyzése Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Kozma Miklós iratai. K. 429. mikrofilm (a továbbiakban: mf.) 4. cím. Feljegyzések 1920–1924. fol. 68.

¹³ Kánya mexikói éveiről lásd: Anderle Ádám – Kozári Monika: *A monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919*. Szeged, 1990. (II. kiadás: 1996). (A mexikói kiadás: *Un húngaro en la revolución mexicana. Kálmán Kánya. México*, 1999.) című könyvét.

¹⁴ Anderle–Kozári: *A monarchia utolsó követe*, 56.

sét nem ismerő politikusi társaságot és „civil” közvéleményt meggyőzze nézeteinek helyességéről.¹⁵

A Monarchia szétesését követően a magyar külügyi szolgálatban helyezkedett el. Az összeomlás után több mint fél évvel, 1919 júliusában még Mexikóban tartózkodott. Október 31-én került a magyar külügyminisztériumba.¹⁶ Német feljegyzések szerint „meggyőződéses schwarz-gelb szellemiségű diplomatából meggyőződéses magyar nacionalistává vált”. Közben korábbi francia-szimpatiját éles antant- és természetesen kisantant-ellenességre cserélte.¹⁷ Gyermekek- és fiatal éveit leszámítva alig tartózkodott Magyarországon, ezért a hazai helyzetet, adottságokat sem ismerte eléggé. A politikai viszonyokban kevésbé, a külügyi intézményi struktúra és a diplomácia működési mechanizmusaiiban azonban alaposan jártas volt. Tapasztalataira és ismereteire¹⁸ óriási szükség is volt, így azokat hamar kamatoztathatta. Jó helyzetfelismerő képességét jelzi, hogy gyorsan rájött: tudása nélkülözhetetlen lesz a formálódó magyar külügyi intézményrendszer megteremtése során is, és míg Ausztriában csak egyike lenne a jól képzett diplomátáknak, Magyarországon nem sokan akadnak, akik professzionalizmusával versenyezni tudnának. Jól látta, hogy ez a körülmény döntő lesz diplomáciai előmenetelében és még inkább egyfajta informális vezető szerep kivívása terén. Először a Politikai Osztály vezetője, 1920-tól 1925-ig a minisztérium vezértitkára, azaz a külügyminiszter állandó helyettese lett. Khuen-Héderváry Sándorral együtt nagy szerepe volt az önálló magyar külügyminisztérium felépítésében és működésének zökkenőmentessé tételében. Hory András szerint Khuen-Héderváryval egyenesen ő szervezte meg a külügyminisztériumot. A megállapítás feltehetően nem az adminisztratív szervezőmunka elvégzésére vonatkozik. Hory utóbb maga utal arra, hogy Kánya minden figyelmét csupán a külpolitika kötötte le, a külügyminisztérium egyéb teendőivel nem szívesen foglalkozott. Az adminisztráció, a személyi ügyek, illetmények kérdése nem túlságosan érdekelte, az ezekkel való foglalkozást „házmesteri munkának” tartotta. Noha e forrásrészletben Hory főnöke külügyminiszteri időszakának hiányosságait taglalta, ismerve Kánya személyiségét, könnyű belátni, hogy a minisztérium vezértitkáraként sem nagyon kedvelte a közigazgatási-szervezési feladatokat.¹⁹ A kiépülés folyamatában fontos volt azon-

¹⁵ Miniszterként az egyetlen tagja volt a kabinetnek, aki nem volt képviselő. A képviselőházi jelöltségnek mindvégig ellenállt, csak a felsőházi tagságot vállalta 1935-ben. Ennek okáról Mackensen budapesti német követnek azt mondta, azért nem vállalt képviselőiséget, mert csak akkor hajlandó beszélni, ha van mit mondania. Mellesleg teljesen elképzelhetetlennek tartja, hogy egy korsó sör mellett a választóival tereferáljon. Mackensen jelentése, Budapest, 1935. október 20. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban: PA AA) Berlin, Pol. Abteilung II. Ungarn Pol. 11. Nr.3. Staatsmänner 2. 1929. január – 1936. április.

¹⁶ Pritz Pál: *Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban*. In: uő.: *A magyar diplomácia a két háború között*. Tanulmányok. Budapest, 1995. 22.

¹⁷ Feljegyzés, Berlin, 1925. május 12., PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. 1. 1920. április – 1928. december.

¹⁸ A Konzuli Akadémián felkészített diplomaták magas szintű közgazdasági ismereteikkel nélkülözhetetlen szolgálatot tettek a magyar közgazdasági kapcsolatok kiépítése terén. Erre a háborút és békét veszített, számtalan gazdasági problémával küszködő országnak igen nagy szüksége volt. Erőről lásd: Pritz Pál: *A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig*. In: uő.: *A magyar diplomácia a két háború között*. Tanulmányok. Budapest, 1995. 47.

¹⁹ Az elmondottak miatt részben igazat kell adnunk Horynak, ám közelebb juthatunk az igazsághoz, ha írásának a külügyminisztert kritizáló részleteit továbbolvassuk. Ezekben arról panaszkodik, hogy Kánya külügyminisztersége idején a követek tájékoztatása is hiányos, rendszertelen, a tisztviselők fizetése és az előmenetel pedig rossz volt. Hory saját bevallása szerint próbálta is ösztökélni Kányát e hibáinak kiküszöbölésére, ám Kánya átnézett rajta, sőt gyanakvó meg nem értéssel fo-

ban, hogy kitűnően átlátta a külügyi intézményrendszer működését, és a rendszerszervezési feladatok mellett jól ki tudta jelölni a működtetők helyét és szerepét. Emellett a mentalitás terén is volt mit átadnia. Ahogy Hory diplomatatársa, Barcza György fogalmaz: „a volt k. u. k. külügyminisztérium kitűnő szervezetének, bevált rendszerének úri fegyelmét és kipróbált beosztását valósították meg.”²⁰

Feltehető, hogy a szervezőmunka részeként egyúttal önmaga szerepét és pozícióját is nagyon tudatosan megkomponálta. A szervezet létrehozása során nem csupán a ballplatz²¹ minta lebegett a szeme előtt, hanem a Quai d’Orsay²² működése is. Az a szerep ugyanis, amelyet Kánya igyekezett magára osztani, feltűnően hasonlított az akkori Millerand-kabinet külügyminisztériumának nagy befolyású főtitkára, Maurice Paléologue szerepére. A „vezető diplomata” tiszte – mondhatnánk, missziója – tökéletesen illett Kánya személyiségéhez és ambícióihoz. (Tanulságos itt Ignotusnak a Nyugatban 1927-ben megjelent írását röviden felidézni, melyben Paléologue-ról a következőket írja: „... senki nem érthet jobban diplomáciához, mint Maurice Paléologue. Ahogy önmagát leírja, vagyis ahogy naplójegyzeteiben a francia republikának 1914–1917-iki pétervári nagykövetét napról-napra, néha félóráról-félóra látni, ahogy úriasszonyoknál udvarlását teszi, kémekeket fogad, tábornokokkal értekezik, az uralkodóval barátkozik, pénzembereket kihallgat, a kormánynál eljár, színházba s hangversenybe ellátogat, a parkokban sétál, az istentiszteleteken ott van, a népről, melynek közepette él, minden lelki, társadalmi, gazdasági s művészi dolgot kitud, egyes jelentékeny vagy érdekes embereket valósággal kikóstol, minden pletykának utána jár, minden titkot megsejt, semmi aprót le nem néz, semmi nagy előtt hanyatt nem esik, kemény, ahol a sikerben nem biztos, gyengéd, ahol magát erősnek tudja, megáll, amíg fölül van s visszavonul, mielőtt elejthetnék: mindebből nem volna nehéz (s neki való elmés és formás feladat volna) kiskátét összeállítani arról, hogy miben áll a diplomata mesterség [...] Hogy politikusnak – ami egy kicsit más és több, mint a diplomata – milyen volna Paléologue, arról is van közvetett képünk, hacsak ennek mintegy cáfolata nem foglaltatik abban a valóságban, hogy Paléologue mindmáig aktívan vagy szolgálaton kívül, de megmaradt a *carrière*-ben, nem ment képviselőnek vagy szenátornak, nem igyekezett miniszterségre, holott aki politikusnak való, az mihamarább az is lesz, – hivatottsága viszi, ha nem is akarja. (Így volt ez például Bismarckkal.)”²³

Annak ellenére, hogy nem jutott, pontosabban akkoriban még nem kívánt eljutni a miniszteri bársonyszékig, Kánya meghatározó szerepet játszott a Dísz téren.²⁴ Képességei és óriási befolyása felől Hory András visszaemlékezéseit olvasva aligha lehet kétségünk. A na-

---

gadta kollégája megjegyzéseit. Egyéb forrásokból – elsősorban persze memoárjaiból – ismerve anyagiasságát és féltékenységét, Horyt főleg saját előmenetelének lassúsága aggasztotta, és sértve érezte magát Kánya általi mellőzöttsége miatt. Bírálatai ezért nem egyszer nélkülözték a valós alapot. Kánya későbbi, sűrű és nagy gonddal szerkesztett követi jelentései is arra utalnak, hogy szerzőjük egyszerre tudott az íróasztal mellett hivatalnokként és egyben a „igazi diplomataként” dolgozni.

²⁰ Tudniillik Kánya és Khuen-Héderváry. Barcza: *Diplomataemlékeim*, I. 176.

²¹ Ballplatz (vagy Ballhausplatz) az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának (*Kaiserlich und Königlich Ministerium des Kaiserlich und Königlich Hauses des Äusseren*) elnevezése annak Ballhausplatzon állt épületéről.

²² A párizsi külügyminisztérium.

²³ Ignotus: *A Paléologue naplói* (Maurice Paléologue: A cár országa a nagy háborúban). Nyugat, 20. (1927) november 1. 624–625.

²⁴ A 20. század első felében a budai Dísz tér 1–2. számú háza volt a Magyar Királyi Külügyminisztérium épülete.

gyon tehetséges, kiváló diplomáciai rutinnal bíró diplomata mint *secrétaire général* egyedülálló tekintélyével voltaképpen a magyar külpolitika igazi irányítója volt.²⁵ A memoárból érzékletes képet kaphatunk az akkori Dísz téri mechanizmusokról, és kiderül belőle, hogy az ügyek igazi intézője valóban Kánya, nem pedig a külügyminiszter volt, akinek legfeljebb a helyettese érdes modorából fakadó egyenlenségek simítgatására futotta. A Horyt Bukarestben meglátogató Szentmiklósy Andor konzuli attasé, a miniszteri kabinet tagja anekdotikus formában világította meg a külügyminisztérium mindennapi működését. E szerint „Bánffy Miklós hatalmas íróasztala előtt ott áll Kánya és energikus hangvételű levelet diktál a külügyminiszternek. Bánffy íróember lévén formálja a szöveget és papírra veti. Közben bejön Khuen Héderváry Sándor, aki megjegyzi, hogy ezt így, ebben a formában mégsem lehet, és diplomáciai tapasztalatának széles tárházából idéz egy odavonatkozó történetet, majd távozik. Kánya végül elfogadja Khuen észrevételeit és így fejezik be a levelet.”²⁶ Több más forrás mellett teljesen egybecseng ezzel az idézett német diplomáciai feljegyzés is, mely szerint Kánya a teljes magyar diplomáciai kar egyik legtehetségesebb alakja, aki egyben a külügyminisztérium valódi hajtóerejét adja.²⁷

Bánffy távozását követően 1922 és 1924 között Daruváry Géza külügyminiszter lett a főnöke. Viszonyuk azonban nem alakult a legkiegyensúlyozottabban. Saját bevallása szerint miniszterének liberalizmusa csaknem távozásra készítette. Csak Bethlen tudta maradásra bírni, azt azonban kikötötte, hogy lelkiismerete szavára hallgatva azonnal távozik, ha Daruváry „zsidóbarát” politikája erre rákényszeríti. Ismerve Kánya habitusát, talán az is közrejátszhatott a Daruváryval kapcsolatos ellenszenvének kialakulásában, hogy a külügyminisztert túlságosan gyengének, saját szavaival: „könnyen alkuvó, ijedt külpolitikuskak” tartotta.²⁸

Kánya ezzel szemben átlagon felüli respektust teremtett önmagának. Veleszületett és nevelése során szerzett jellemvonásai folytán ez valószínűleg nem eshetett nehezére, ám kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy ezt a elismerést nagyon is tudatosan igyekezett kialakítani maga körül. Kozmával folytatott – már idézett – beszélgetésében például rosszállását fejezte ki a miatt, hogy a magyar bel- és külpolitikai elit tagjai nem fordítanak elegendő figyelmet személyes presztízsük kialakítására. Rátérve saját szakmájára, elismeréssel nyilatkozott viszont a német és az angol diplomáciai stílusról, élesen szembeállítva azt a magyar gyakorlattal, melyben a puhaság és a gyengeség uralja a diplomaták és a politikusok kifejezőmódját és magatartását. Elrettentő példaként említette e tekintetben Bánffy Miklóst és Daruváryt is.²⁹ Bár a Kányával szoros kapcsolatban álló Kozma Miklós szerint az országban a külföldiekkel szemben megnyilvánuló „feminin jellegű, meghunyászkodó kedvesség” megnyilvánulását az országban „szétáradt zsidó szellemnek” tulajdonította,³⁰ okunk van feltételezni, hogy a presztízs elvesztését és újra kivívását elsősorban a birodalmi múlt árnyékában értelmezhetette.

²⁵ Hory kézirat: Az 1939. évi német–lengyel háború című fejezet, 6.

²⁶ Hory kézirat: Az 1939. évi német–lengyel háború című fejezet, 98.

²⁷ Feljegyzés, Berlin, 1925. május 12. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. 1. 1920. április – 1928. december.

²⁸ Uo. fol. 70.

²⁹ MOL K 429. mf. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 70 és 78. Kánya és Kozma viszonyáról és eszmecseréivel kapcsolatban értékes adalékokkal szolgál: Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)* című könyve; Budapest, 2000.

³⁰ MOL K. 429. mf. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 78.

Kánya habitusa nem engedte, hogy a magyar diplomácia bonyolítójaként végérvényesen szakítsa az egykori hatalmi politizálás ballhausplatzi hagyományával. Az 1867-től a világháborúig nagyhatalmi körökben ténykedő, az 1878-as berlini kongresszus történelmi emlékeinek bővületében élő, összeurópai hatású diplomáciai hagyományokat folytató magyar – zömében arisztokrata – politikai elit valóban nehezen vette tudomásul a hirtelen kisállammá lett Magyarország súlyos nemzetközi presztízsveszteségét. A jelentéktelenné, sőt megvetetté vált ország ráadásul kikerült a Monarchia által betöltött *Donauraum* politikai-földrajzi teréből, és egyre jobban sodródott a német geopolitika által *Südostraumnak* nevezett balkáni térség felé.³¹ Kánya egész ténykedése idején megpróbált ezzel a hatalmas változással szemben menetelni. Ha ez tudatos és az ország kívánt pozícióját tekintve átgondolt volt is, hatása természetesen nem jelentette akárcsak a magyar középhatalmi státusz elismerését, inkább a magyar diplomata, később külügyminiszter rigorózus természetéről győzte meg a kívülállókat.

Ez a mentalitás és (noha ellentmondásosnak tűnik) ambíció tartotta távol egy ideig a külügyminiszteri bársonyszéktől is. Bethlen megpróbálta megnyerni a posztra, de nem állt kötelnek. Valószínűleg nem kívánt asszisztálni a miniszterelnök külpolitikai túlhatalmához. A két háború korszakában ugyanis a magyar külpolitika irányításában – mint fentebb említettük – a mindenkori miniszterelnöknek volt döntő szava. Mellette elvileg a külügyminiszter rendelkezett olyan hatáskörrel, hogy irányt szabhatott a külügyeknek. Az 1920-as években azonban Bethlen István szinte kizárólagos befolyást szerzett a külpolitika irányításában. „A külpolitikát úgyis Bethlen csinálja – vélekedett Kánya –, így ambiciózus külügyminisztert nem kap, mert a munka szép és érdekes részéhez nem jut hozzá, csak a kellemtlen dolgok jutnak neki.”³²

Kellemtelenségekből azonban így is kijutott neki. Ezek egy részét azonban saját maga idézte elő. Megnyilvánulásaival rendszeresen váltott ki ellenszenvet környezetéből, s hovatovább minden olyan probléma mögött az ő személyét sejtették, ami feszültséget okozott a diplomáciai érintkezés során. Az 1920-as évek elején keletkezett német források például arról tájékoztatnak, hogy a magyar hivatalos szervek egyáltalán nem segítettek elő, hogy az országok budapesti diplomatái pozitív érzéseket tápláljanak Magyarország irányában. Szinte alig volt olyan misszióvezető, aki ne tett volna szemrehányást az itteni hivatalok, beleértve elsősorban a külügyminisztérium magatartásával kapcsolatban. Panaszkodtak a hiányos tájékoztatásra, arra, hogy hivatalos és társasági körökben nem fogadják őket az elvárt és nekik kijáró előzékenységgel. Még a franciák is nehezteltek, akiknek pedig – mint ahogy a német követ epésen megjegyezte – kezdetben a magyar arisztokrácia nagy igyekezettel tette a szépet. A külföldi képviselők vezetői elégikus hangnemben panaszolták fel, hogy a legelszántabb igyekezetük ellenére sem sikerül elérniük, hogy a két legelőkelőbb klub, a Nemzeti Kaszinó és a Parkklub a tagjai sorába válassza őket.

A hivatalos bánásmódról szólva a német diplomata kijelentette, hogy még sehol, egyik korábbi posztján sem találkozott olyan mértékű passzív ellenállással a helyi hatóságok részéről, mint Magyarországon. Egyes „kevésbé kedvelt” missziókkal nyíltan sabotálják az együttműködést. Előfordul, hogy hónapokig még a legsürgetőbb ügyekben sem érkezik válasz az illetékes magyar szervektől. Bizonyos államok képviselői ezért – más eszközüik nem lévén – maguk is rezisztenciát tanúsítottak, és megtagadták vagy lassították a magyar kérelmezők beutazási vízumainak kiadását. A dolog természetesen nem maradt „viszonzatlan” magyar részről sem. Fürstenberg szerint a diplomáciai kar doyenje, Lorenzo Schioppa

³¹ Lásd: Pritz Pál: *Magyar–német viszony 1918–1945*. Limes, 15. (2002) 1. sz. 6.

³² Pritz: *A magyar külügyi szolgálat*, 46. (30. lábjegyzet)

pápai nuncius is keserűen panaszkodott amiatt, hogy a külügyminisztérium hivatalnokainak körében nem respektálják a személyét.

A forrás nem csupán a magyar külügyi apparátus működésének visszásságairól tudósít, hanem – mint láttuk – szóvá teszi a Magyarországon általában tapasztalható, visszatetszést keltő hivatalos magatartást. Egyszersmind azonban említést tesz az olyan tisztviselői mentalitásról is, melyet már bizvást Kányáéval azonosíthatunk. A német diplomata úgy látta, hogy a fenti jelenségek részben a magyar külügyi apparátus iskolázottságának és tapasztalatának hiányával, másrészt viszont a magasabb beosztású minisztériumi tisztviselők gőgjével és beképzeltségével magyarázható. Noha nem nevezte meg, nem nehéz elképzelni, hogy ez utóbbi megjegyzés éppenséggel a minisztérium érdes modorú vezértitkárára vonatkozott.³³

Ezt megerősíti, egyúttal némileg más megvilágításba is helyezi Barcza Györgynek, a külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének, későbbi quirinali, majd londoni követnek a visszaemlékezése is. A memoár-részlet a kis országgá lett Magyarország hatalmi elitjének kollektív frusztrációit és a vesztes kisállammal, illetve annak politikai garnitúrájával szemben kezdetben megnyilvánuló, sértő hatalmi arroganciát egyaránt érzékelteti. Azt is láthatjuk, hogy ez a helyzet elsősorban Kánya számára volt elviselhetetlen és tűrhetetlen. Barcza elsősorban az ő érdemének tartotta, hogy a megcsönkített Magyarország képviselőivel szemben gyakran fennhéjázó és kioktató beszédmodorban értekező francia, illetve kisantant (főleg csehszlovák és román) követek magatartását utóbb sikerült megváltoztatni. Noha a külföldi diplomaták egy részének viselkedése igencsak felbosszantotta Kányát, ő igyekezett higgadtságát megőrizve, hasonló modorban leinteni a kellemetlenkedőket.³⁴ Nem nehéz elképzelni, hogy a Monarchia volt diplomatája az általa képviselt ország súlyos megaláztatottságát egyben saját presztízsveszteségeként kezelte, és azt nagyon nehezen viselte.

A berlini követség³⁵

Ismerve a külügyek intézésében vitt szerepét, elsőre meglepő, hogy Kánya 1925-ben feladta budapesti állását, és átvette a berlini követség irányítását. De vajon mi motiválhatta, hogy távozzon a Dísz téri épület központi elhelyezkedésű vezértitkári szobájából?

Kiküldetéséről az első hírek nagyon korán, 1922 őszén röppentek föl. Az akkori értesülések – melyek szerint helyét Khuen-Héderváry Sándor vette volna át a külügyminisztériumban – nem voltak helytállóak.³⁶ Noha a váltásra nem került sor, az arról szóló híreket nem tartjuk teljesen alaptalannak. Nem kizárt, hogy azok magától Kányától származtak, aki – úgy tűnik – megpróbálta az eddigiekhez képest kedvezőbben pozicionálni magát illetékes német körök előtt. A csupán néhány hónappal korábban Budapestre akkreditált Jo-

³³ Egon Franz Graf von Fürstenberg-Stammheim budapesti német követ jelentése, 1921. június 19. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn, Politik 8. Bd. 1. 1920. április–1928. szeptember.

³⁴ Barcza: *Diplomataemlékeim*, I. 180.

³⁵ A Kánya követi éveit során keletkezett források bőséggel szolgálnak adalékokkal a követ személyes és politikai jellemvonásairól, ezért a berlini követség időszakát részletesebben tárgyaljuk. Természetesen ez a dolgozat nem törekszik az 1925. és 1933. közötti időszak követi tevékenységének feldolgozására, csak a magára Kánya Kálmánra vonatkozó adalékok bemutatására és értelmezésére tesz kísérletet.

³⁶ Fürstenberg jelentése, 1922. szeptember 13. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn Politik 8. Diplomatische und konsularische Vertretungen im Auslande (ausser Deutschland) und umgekehrt. 1920. április–1929. január.

hannes von Welzeck német követ 1923 őszén már több helyről értesült arról, hogy Kánya kiszemelte magának a berlini követi állást, és Emich Gusztáv ottani követ (1920. augusztus 28 – 1925. szeptember 27.) visszahívásán dolgozik. Welzecknek az volt a benyomása, hogy a vezértitkár egy ideje szokatlanul készségesnek mutatkozott a német követség irányában, és nagy igyekezettel látott neki, hogy a róla kialakult negatív képen változtasson. Tárgyalópartnereivel váratlanul feltűnő nyíltsággal és őszinteséggel beszélt, ami – mint azt a német diplomata nem kis malíciával megállapította – meglehetősen idegen volt személyiségétől és addigi szokásaitól.

Annak ellenére, hogy a követ meggyőződött róla: a mutatott őszinteség ezúttal valóságos, Kányáról kialakított képe jótányit sem javult. Jól érzékelhető ellenszenvvel számolt be arról, hogy a Dísz tér befolyásos politikusa a Monarchia külügyi szolgálatában a birodalom készséges hívének mutatkozott ugyan, és kérlelhetetlen ellenfele volt minden magyar különállásnak, valamint önálló törekvésnek, ez nem akadályozta meg őt abban, hogy 1918 őszén – ellentétben más magyar származású diplomatával – ott buzgólkodjon a magyar külügyminisztérium megszervezésén. Idegen hangzású nevét magyarosította, és addigi magyar-ellenességét markáns osztrák-ellenességre cserélte.³⁷ Welzeck szerint a hasonló „evolúciós átalakulás” általában nem áll távol a magyar politikai elit tagjaitól, ráadásul az ilyesmi politikusi hírnevükön sem ejt csorbát. „Kánya mégis a legtipikusabb figurája az ilyen típusú magyaroknak. Megbízhatatlan, egyben elszánt intrikus, aki előszeretettel hecceli egymás ellen (különösen a kisantant) államok képviselőit” – állította róla Welzeck, aki nem tartotta alkalmasnak Kányát a követi poszt betöltésére. Javasolta ellenben, hogy Emichet mind a két ország érdekében próbálják megerősíteni az állásában, és tevékenységét igyekezzenek különösen hasznosnak értékelni.³⁸

A követváltásról szóló következő híresztelések a Bethlen-kormány lehetséges átalakítása kapcsán láttak ismét napvilágot. Sajtóértesülések szerint Daruváry Géza külügyminiszter kivált volna a kormányból, s azt követően Bécsbe helyezték volna, az ottani magyar követség élére. Ennek kapcsán került szóba Emich Gusztáv visszahívása és Kánya Kálmán kinevezése is.

A német körök – erről Welzeck gondoskodott – továbbra is vegyes érzelmekkel fogadták jelölését. Igyekezete, hogy a vele kapcsolatban – nem megalapozatlanul – kialakult meglehetősen sötét képet átszínezzé, nem sok eredménnyel járt. Szarkazmusra hajló modorát, ravasz, rátarti természetét nem tudták megkedvelni. A vele szemben megfogalmazott kritikák szinte szó szerint ismétlődtek. Az intrikák iránt változatlanul rendkívül fogékonyak s továbbra is megbízhatatlannak tartották.³⁹ A hír hallatán ezért először magát Daruváryt igyekeztek megnyerni a berlini poszt betöltésére, aki viszont idős korára való hitvatkozással elhárította az erre irányuló felkérést.⁴⁰

Noha a kinevezés jó néhány hónapot késett, a Kánya iránti érdeklődés megmaradt, sőt – a követküldés újbóli terítékre kerülése miatt – utóbb erősödött. Mind politikai, mind pedig személyes habitusának megnyilvánulásait élénk figyelemmel kísérték. Köztudott volt

³⁷ Welzeck itt téved. Kánya Kálmán jóval a Monarchia bukása előtt, 1898. augusztus 5-én magyarosította a nevét, Kányai előnévvel.

³⁸ Johannes Welzeck jelentése, Budapest, 1923. szeptember 3. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Pol. 11. Nr. 3. Staatsmaenner 1. 1920. augusztus – 1928. december.

³⁹ Feljegyzés, 1925. május 12. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Diplomatische und konsularische Vertretungen Ungarns in Deutschland. Bd. 1. 1920. április – 1928. december.

⁴⁰ Johannes Welzeck jelentése, Budapest, 1924. február 6. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. 1920. április – 1928. december.

róla, hogy Franciaország és a kisantant-államok kérlelhetetlen ellenfele. E miatt Franciaország és a kisantant államok budapesti képviselői az ő személyében látták a Magyarországhoz fűződő kapcsolataik normalizálásának egyik legfőbb kerékkötőjét. Régi ellenlábasa, Welczeck el tudta képzelni azt is, hogy berlini küldetése mögött tulajdonképpen a külügyminisztériumból való óvatos elmozdításának szándéka húzódik meg, és azt az említett országok képviselői kényszerítették ki a magyar kormánytól. A kérdés a követ több személyes találkozásán szóba került. Jan Szembeck, Welczeck lengyel kollégája úgy látta, hogy a kialakult körülmények között (azaz személyének kényelmetlenné válása miatt) Kánya előtt nem maradt más választás, mint a berlini követi poszt elfoglalása.⁴¹

Nem tudjuk pontosan, hogy valóban ez állt-e Kánya berlini kiküldésének hátterében, okunk van azonban feltételezni, hogy a döntés egyáltalán nem állt ellentétben a tapasztalt diplomata elképzeléseivel, sőt azoknak tökéletesen megfelelt. Az 1920-as évek közepén lassan talpra álló Németországhoz fűződő kapcsolatok kiemelt szerepet játszottak külpolitikai elgondolásai között. A már többször idézett Hory András is utal rá, hogy Kánya geopolitikai okokból, a háborús fegyverbarátság, véráldozat és a megaláztatásból eredő lelki érdek-közösség folytán közösnek képzelte Németország és Magyarország jövőbeli útját.⁴² Azt vallotta, és a fiatal diplomata generáció tagjait is arra oktatta, hogy Magyarországnak földrajzi és egyéb adottságok miatt is együtt kell haladnia Németországgal.⁴³ A trianoni béke revízióját a német revanspolitikával együtt tartotta elképzelhetőnek. „Németország felé való orientálódásra készítette az is, hogy feltétlenül bízott a germán faj életerejében, szívósságában, az elkerülhetetlennek vélt német reváns sikerében, és abban, hogy Magyarország csak a németekkel való szoros együttműködés révén támadhat fel romjaiból” – írta Hory.⁴⁴ Ismerve Kánya egyéniségét és ambícióit, nem lehet tehát kétségünk a tekintetben, hogy új posztját legalább akkora jelentőségűnek tartotta, mint nagybefolyású külügyminisztériumi állását. Pontosán látta, hogy Berlin a magyar külpolitika szempontjából kiemelkedő fontosságú állomás. Bizonyára ez lebegett a szeme előtt, amikor a külügyminisztérium vezértitkári pozícióját felcserélte a berlini követi állással. Célja a német–magyar együttműködés előkészítése volt.⁴⁵

A két ország külpolitikájának összehangolása mindazonáltal nem volt egyszerű feladat. Az 1920-as évek közepén Berlinben egyáltalán nem támogatták a magyar revíziós törekvéseket. Inkább a térség stabilitása lebegett a szemük előtt, s e tekintetben Magyarországot zavarkeltőnek, sőt posszibilis agresszornak tekintették. Gustav Stresemann kancellár, majd külügyminiszter fő célja Németország nemzetközi státuszának elfogadtatása volt. A német kormányt emellett az is nyomasztotta, hogy a magyarországi radikálisok szoros kapcsolatot tartottak fenn német ultrareakciós körökkel. Nem csoda, ha Berlinben nem nézték jó szemmel, hogy esetleg olyan politikus kerül az ottani magyar követség élére, akinek élénk kapcsolatai vannak szélsőséges körökkel. Kánya érkezését pedig ilyen hírek előzték meg. Nehéz természete, kiszámíthatatlansága és a jobboldali radikalizmus felé hajló politikai nézetei miatt leendő állomáshelyén így továbbra is ajkbiggyesztve fogadták az érkezéséről szóló híreket. Mindazonáltal, ahogy a kérdés kezdett időszerűvé válni, úgy vált árnyaltabbá a követ-kérdés megítélése is. Mérlegre téve a Kánya kinevezéséből származó hátrányokat és lehetséges előnyöket, lassan megváltozott a korábban egyértelműen elutasító német állás-

⁴¹ Uo.

⁴² Hory: *Bukaresttől Varsóig*, 395.

⁴³ Hory kézirat: Belgrádban 1924–1927. című fejezet, 139/II.

⁴⁴ Hory: *Bukaresttől Varsóig*, 395.

⁴⁵ Hory: *Bukaresttől Varsóig*, 395.

pont. Welczeck kénytelen volt ismételtlen megállapítani, hogy a ballplatzi diplomata csakúgy, mint annak idején Mexikóban, illetve a háború alatt Washingtonban, Budapesten is jól együttműködik a német képviselő munkatársaival, és kellemetlen természetét leszámítva újabban nem adott okot a vele szembeni bizalmatlanságra. Német-ellenességnek pedig semmi jelét nem mutatta.⁴⁶ A német politikusokkal fenntartott bizalmas kapcsolata és – a német követ által újból felelegetett⁴⁷ – feltűnő nyíltsága ráadásul nem csupán személyes karriervágából, hanem – mint láttuk – az általa képviselt külpolitikai meggyőződésből eredt. Ez utóbbit mindenesetre a német követi jelentések nem igyekeztek kiemelni. Külpolitikai törekvéseinek ezen irányát nem értékelték ugyan túl, de minden bizonnyal értékelték a Wilhelmstrassén.⁴⁸ Legfeljebb a többször megbízhatatlannak kiküldött diplomata állhatatosságában kételkedtek. Kinevezése Berlin szempontjából éppen ezért – noha nem volt örvendetes – politikai értelemben nem is lehetett különösebben aggályos. Sokkal nyugtalanítóbbnak tűnt az *agrément* megtagadása. Ebben az esetben – vélekedett Welczeck – Németország legveszélyesebb ellenfele válhatna belőle, még ha nem is maradna tovább a külügyminisztériumban. Amennyiben viszont működéséhez hozzájárulnának, és közismert hiúságát szem előtt tartva kezelnék, a kétségtelenül tehetséges és a magyar külügyminisztériumban jókora befolyással rendelkező diplomata nagy szolgálatokat tehet a német érdekeknek. Nagy tapasztalata és éles elméje miatt – úgy ítélte meg – nem várható tőle, hogy a számára egyetlen szóba jöhető poszton népszerűtlenné akarna válni. Welczeck – ha nem is teljesen nyugodt szívvel – javasolta tehát a német kormánynak, hogy adja meg a szükséges előzetes hozzájárulást ahhoz, hogy Kánya diplomáciai tevékenységet fejtsen ki.⁴⁹

A német külügyminisztériumban kényszerűen tudomásul vették Kánya kinevezését, ám azt továbbra sem üdvözölték, annál is kevésbé, mivel elődjével, Emich Gusztáv követtel a külügyminisztérium vezetése – beleértve az államtitkárt – igen szoros, mondhatni, baráti kapcsolatokat ápolt. (Feltehetően nem csupán a kötelező udvariasság mondatta Paul von Hindenburg államfővel, hogy német részről soha nem fogják elfelejteni a távozó diplomatának azt az erőfeszítést, amit a két ország közötti baráti kapcsolatok elmélyítése érdekében tett.⁵⁰) Noha céljuk elsődlegesen az volt, hogy Emichet Berlinben tartsák, visszatartására nem látszott sok esély. A magyar külügyminisztériumban ugyanis nem voltak elragadtatva a követ képességeitől, megítélése a Dísz téren meglehetősen szerény volt. Ezt érzékelve Berlinben készek voltak megadni az *agrément*-t Kányának.⁵¹

Az Emich távozása miatt lenyelt pirula keserű utóízét enyhítette, hogy Kánya kiküldésével – s erre az államfőnek összeállított külügyminisztériumi háttéranyag is utal – a magyar kormány az egyik, ha nem a legbefolyásosabb külügyi orákulumát delegálta Németországba, ami azt bizonyította, hogy a magyar partner még az eddigieknél is nagyobb súlyt

⁴⁶ Hory: *Bukaresttől Varsóig*, 395.

⁴⁷ Feljegyzés, Berlin, 1925. május 12. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1. 1920. április–1928. december.

⁴⁸ A berlini külügyminisztériumban.

⁴⁹ Johannes Welczeck jelentése, Budapest, 1924. február 6. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1. 1920. április–1928. december.

⁵⁰ Hindenburg válaszbeszéde Emich búcsúlátogatásakor, Berlin, 1925. október 7. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1. 1920. április–1928. december.

⁵¹ Gerhard Köpckének, a Külügyminisztérium II. (politikai) osztálya igazgatójának levele Welczeckhez, Berlin 1924. február 18. feljegyzés, 1925. május 12.; az államfő búcsúbeszéde Emich Gusztáv távozásakor, 1925. október 7. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1. 1920. április–1928. december.

fektet a Németországhoz fűződő kapcsolatok javítására. Ezt Hindenburg nagy elégtétellel nyugtázta Kánya bemutatkozó látogatásakor.⁵²

Az új követ még meg sem melegegett a székében, máris gondjai támadtak új állomáshelyén. 1925-ben pattant ki a két háború közötti magyar politika legkínosabb esete, a frankhamisítási botrány. Az ügy nem csupán Magyarország nagy nehezen megerősített külpolitikai pozícióját ingatta meg, hanem kínosan érintette Kánya személyét is. Az akció fő célpontja a Trianonért első számú felelősnek tartott Franciaország volt. A terv kiagyalói hamis 1000 frankosokat kívántak előállítani és a legkülönbözőbb európai – de nem francia – nagyvárosok bankjaiban beváltani. Az átváltásból befolyt összeget az irredenta propaganda költségeinek fedezésére használták volna fel. 1925. december 14-én azonban Jankovich Arisztid huszárezredes lebukott Hollandiában, amikor hamis ezerfrankosokat próbált beváltani egy bankban. Tetézte a bajt, hogy a holland rendőrök megtalálták azt a naplót, melyben Jankovich rögzítette az ügy általa ismert eseményeit az azzal kapcsolatba került személyek neveivel. Az utóbbiak között Kánya Kálmán is szerepelt, olyan politikai szereplők társaságában, mint Gömbös Gyula vagy az országos rendőrkapitány, Nádosy Imre. Bár Budapesten egy ideig reménykedtek benne, az ügyet nem lehetett eltussolni. A nyomozásba a franciák is bekapcsolódtak, és azt 1926-ban per követte. Az ügyben indított parlamenti vizsgálat során a szintén kompromittálódott Windischgraetz Lajos egykori tárcanélküli miniszter azt állította, hogy Jankovich Kányával baráti viszonyban állt. Jankovich tervei szerint Hollandiából hazajövet fel is kereste volna a berlini követséget, és a német fővárosban várta volna be a vállalkozás eredményét. Windischgraetz személyi titkára, a szintén letartóztatott Rába Dezső vallomása szerint a résztvevőket a berlini követség látta volna el útlevelel, és biztosította volna hazautazásukat. Windischgraetz mindazonáltal igyekezett Kányát tisztára mosni azzal, hogy a követnek semmiféle tudomása nem volt az ügyről, amit azután Rába és Nádosy rendőrkapitány is megerősített.⁵³

A német külügyminisztérium hágai követsége Jankovich lebukása után mindenesetre rögtön jelezte, hogy az ügy számai a berlini magyar követségig nyúlnak. A holland politikai rendőrség vezetőjétől kapott információk szerint a hamis ezerfrankosokból diplomáciai futár útján a berlini követség is kapott. Ezt azonban a holland nyomozóhatóságok bizonyítani nem tudták.⁵⁴

Kánya esetleges érintettsége nem került el a német sajtó figyelmét. Annak ellenére, hogy az ottani külügyminisztérium igyekezett visszatartani a témától a szenzációra éhes újságírókat, néhány újság meglehetősen barátságtalan hangvételű cikkben tálalta az eseményeket és abban a követ szerepét, amit annak hirtelen jött budapesti útja is alátámasztani látszott. Eljött az ideje – hangoztatták –, hogy tisztán lássanak Kánya személyével kapcsolatban, aki kinevezése előtt a külügyminisztérium legbefolyásosabb embereként szorosan együttműködött a hozzá hasonlóan radikális jobboldali Nádosy rendőrkapitánnyal. Tudni vélték róla, hogy bár ezzel ritkán állt a nyilvánosság elé, alkalmasint a Gömbös-féle jobboldali radikalizmus egyik legbugzóbb hívének számít. Berlini küldetése is a német radikálisokhoz fűződő szálak megerősítését célozta. A vádak szerint Kánya meglepetésszerű ma-

⁵² Feljegyzés Kányának a német államfőnél tett bemutatkozó látogatásáról. Berlin, d.n. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 9. Bd. 1. 1920. április–1928. december.

⁵³ A frankhamisítási bűnügy politikai hátterének megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság jelentése eljárásának befejezéséről és eredményéről. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. XVII. kötet. Budapest, 1926., 1028. szám, 175–176.

⁵⁴ A hágai német követség jelentése, 1925. december 18. PA AA Pol. Abteilung II. Geheimakten. Ungarn 5 A. Geheim. Die Frankfälscheraffaire. Bd. 1. 1925. december 9.–1926. március 1.

gyarországi útja is azt a célt szolgálta, hogy látványosan felsült szélsőséges barátait Bethlennel szemben támogatásban részesítse.⁵⁵

Az ügy tehát újlag felszínre hozta Kánya radikális jobboldali nexusait. Terítékre került a közismerten radikális, legitimista és kalandor terveket mindig támogatni kész Albrecht királyi herceggel fenntartott bensőséges kapcsolata is. Albrecht apja, Frigyes szoros kapcsolatban állt a MOVE és az ÉME⁵⁶ képviselőivel, és nagyvonalú anyagi támogatásban részesített német – müncheni – szélsőjobboldali köröket.⁵⁷ Gerhard Köpkével, a német külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével folytatott megbeszélésén Kánya kénytelen volt védekezni a vádakkal szemben. Felvilágosította a Politikai Osztály igazgatóját, hogy a magyarországi legitimisták és Albrecht hívei között mély szakadék tátong, őt magát pedig a legitimista körökben kifejezett ellenszenv övezi a IV. Károllyal szemben tanúsított illojális magatartása miatt.⁵⁸ Azt, hogy a főherceg politikai köréhez tartozna, Kánya szintén határozottan cáfolta, annyit azonban maga is elismert, hogy Albrechtet tehetséges és intelligens embernek tartja, akivel régebb óta baráti kapcsolatokat ápolt. Éppen ez a baráti viszony diktálta számára, hogy Albrechtet távol tartsa a meggondolatlan belpolitikai lépésektől. Magyarországnak végre nyugalomra lenne szüksége – mondta –, és ő maga hivatalos minőségében folytonosan ennek szellemében tevékenykedik. Az egész franküggyel kapcsolatban pedig kijelentette, hogy annak hátterében magyarországi belpolitikai körök állnak, olyanok, akiknek célja, hogy a kormányzót és a miniszterelnököt kijátsszák egymás ellen. Kitért még saját és porosz, valamint bajor *völkisch*⁵⁹ körök kapcsolatára is, cáfolva a baloldali német sajtóban terjesztett azon állításokat, melyek szerint feladata az, hogy a Monarchia restaurációját német kormánykörökben előkészítse.⁶⁰

A frankügyből keletkező bosszúságok lassan ugyan, de elmúltak, Kánya lelkesedése azonban mégsem állt helyre. Elkedvetlenedésének mélyebb okát tehát másban kell keres-

⁵⁵ Carl von Schubert külügyi államtitkár távirata a budapesti német követségnek, Berlin, 1926. január 7. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn 5 A. Bd. 1.

⁵⁶ Magyar Országos Véderő Egyesület és Ébredő Magyarok Egyesülete.

⁵⁷ Macartney: *October Fifteenth*, II. 456.

⁵⁸ Kányát soproni neveltetése, Bécsben és az osztrák külügyi szolgálatban eltöltött évei egyaránt királypártivá formálhatták. Ezt írta róla Kozma Miklós is. A vele folytatott privát beszélgetései során nagy elismeréssel beszélt Ferenc József egyéniségéről, uralkodói habitusáról. Annál lekicsinylőbben emlékezett Károly királyra. A királypuccsok idején már nem az uralkodóház, hanem az önálló magyar külpolitika érdekeit szolgálta. Ezek az érdekek pedig elsősorban a nagyhatalmak és a kisantant államok beavatkozásának elhárítását, vagyis Károly távozását diktálták. 1920 márciusában Kánya folyamatosan tárgyalt a szomszédos államok képviselőivel, és mint a külpolitikai helyzet legalaposabb ismerője, rá hárult a feladat, hogy rábírja Károlyt a távozásra. A nem túl hálás feladat állítólag személy szerint nagyon megviselte. Ennek ellentmondani látszik, hogy – csakúgy, mint korábban Budapesten – Szombathelyre érkezve, Mikes János püspök előtt is epés megjegyzéseket tett a királyra, majd magával a volt uralkodóval is gúnyos és kioktató hangnemben tárgyalt. A fentiekkel kapcsolatban lásd Kozma feljegyzését Kányával történt beszélgetéséről, 1923-ból. MOL K 429. mf. 4. cím. Feljegyzések 1920–1924. fol. 70; Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója*. Budapest 1993. 80.; Hory kézirat: Bukarestben című fejezet, 54.

⁵⁹ Feltehetően a konzervatív monarchista Deutsch-Nationale Volksparteira (DNVP), illetve az abból kiváló radikális antiszemita csoport által alapított Deutschvölkische Freiheitsparteira (DVFP) gondolt.

⁶⁰ Köpke feljegyzése a Kányával történt beszélgetéséről, 1926. január 12. PA AA. Pol. Abteilung II. Ungarn 5 A. Bd. 1. Frankfälscheraffaire 1925. december 1 – 1926. március.

nünk. Ez pedig nem volt egyéb, mint a berlini politikai irányvonal locarnoi fordulata⁶¹ s az ezzel kapcsolatos csalódás. Kánya rendszeresen gyözködte a vezető német politikai csoportok képviselőit a német–magyar együttműködés szükségességéről. A diplomáciai elszigeteltségből a francia biztonsági igények elismerésével kitörni készülő és Párizsra a konstruktív együttműködés jegyében politizáló Gustav Stresemann-nak azonban nem volt érdeke, hogy hazája külpolitikáját Magyarország mellett elkötelezze. Ellenkezőleg, a konszenzusos politika segítségével a majdani békerevízió útját egyengető Weimari Köztársaság számára egyenesen terhes volt a potenciális agresszorként kezelt Magyarországgal fenn tartott túlságosan nyájas kapcsolat.⁶² Magyarországnak ezért ekkor nem szánhattak különösebb szerepet Közép-Európában. A német külügyminisztérium 1926 augusztusában elkészített ajánlásában a délkelet-európai kapcsolatok kiépítésének súlypontjául Romániát, Csehszlovákiát és Jugoszláviát jelölte meg.⁶³ Kánya jóval később ugyan (1928 júliusában), de világosan meg is fogalmazta, hogy „a birodalom a locarnoi politika iniciálása óta a dunai államokkal és nevezetesen Magyarországgal szemben politikailag csak kevés érdeklődést mutatott”.⁶⁴

Kevés sikert hozott számára az olasz–magyar közeledés német elfogadtatása is. Annak ellenére, hogy Bethlen Istvánnal az olasz–német együttműködés elősegítésén dolgozott, meg kellett küzdenie azokkal a vádakkal, melyek szerint a magyar–olasz kooperációnak német-, illetve osztrákkellenes éle lenne. Kánya ebben a szellemben már 1926-ban tárgyalt német diplomatákkal a német–olasz kapcsolatok jövőjéről, illetve azok javításáról; szintén nem sok sikerrel. Kányáról alkotott képünk szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy az olasz–német kapcsolatokba való beavatkozási kísérlet háttérében Magyarország státuszának elhibázott értékelése állt-e. Erőfeszítéseiből ez esetben rossz helyzetfelmérésre, horribile dictu mesterségbeli hiányosságokra következtethetnénk. Úgy véljük azonban, hogy saját és országa szerepének túlértékelése nem aránytévésztés volt Kánya részéről. Maga hozta szóba Schubertnél, hogy német részről talán csodálkoznak, amiért egy olyan kisállam, mint Magyarország beleártja magát két nagyhatalom viszonyába. Kifejtette: pontosan tudja, hogy a nagyállamok nem szeretik az ilyesféle kísérleteket, Magyarországnak azonban különleges érdekei fűződnek Róma és Berlin kapcsolatának továbbfejlesztéséhez.⁶⁵ Kánya tehát jól látta az ország helyzetét, de azt nemzetközi szempontból igyekezett kedvezőbbé tenni. Ráadásul nem állunk távol a valóságtól, ha azt állítjuk: a kísérletekben talán Kánya Kálmán személyes ambíciói is visszatükröződnek. A Berlin és Róma közötti magyar közvetítési törekvéseket a német külügyi vezetés később egyöntetűen, kerekperccel visszautasította. Kánya szerint a német külpolitikai vezetők Franciaország politika és gazdasági pozíciójának „hipnózis alatt állnak”, a gyenge és megbízhatatlan Olaszországot „*quantité négligeable*”-nak⁶⁶ tartják.⁶⁷ Ekkor már maga is úgy látta, hogy amíg a német

⁶¹ A német és az európai pénzügyi, gazdasági rendszer megszilárdulásával a német Stresemann-kormány 1925-ben olyan ajánlattal állt elő, mely Németország nyugati határaitól vonatkozó garanciát tartalmazott. Az ennek nyomán megkötött locarnoi szerződések a nemzetközi enyhülés jegyében születtek.

⁶² Lásd: Pritz: *Magyar–német viszony*, 6.

⁶³ Németh István: *Németország története. Egységtől az egyesítésig (1871–1990)* Budapest, 2002. 136–137.

⁶⁴ Idézi: Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Harmadik, átdolgozott kiadás, Budapest, 1988. 113.

⁶⁵ Schubert feljegyzése, 1928. január 5. PA AA Büro des Reichsministers, 30. Ungarn 1. 1920. október–1929. szeptember, fol. 417–418.

⁶⁶ Jelentéktelen súlyúnak.

kormány Locarno elmélyítését, a francia–német viszony javítását tartja elsődlegesnek, addig – már csak a francia–olasz kapcsolatok rendezetlensége miatt is – kilátástalannak látszik a Berlin–Róma vonal megerősítése.⁶⁸ Kánya nagy reményeket fűzött viszont a német külügyi tárca élén 1929 végén bekövetkezett változáshoz. Stresemann október 3-i halálát követően novemberben az államfő a néppárti (DVP) Julius Curtiust nevezte ki külügyminiszterré. Curtius – aki Kánya szerint távolról sem volt olyan nagy bámulója Briand-nak, mint elődje – valóban megkezdte a távolodást a locarnoi politikától, és külügyminisztersége idején a német külpolitika offenzívabb irányt vett.

A német ambíciók Közép-Európa felé fordulása során Ausztria és Magyarország kitüntetett figyelmet kapott. Ennek a figyelemnek a magyar revízió erkölcsi és politikai támogatásának kérdése mellett számszerűen is mérhető és a gazdasági világválság terjedésével egyre égetőbb megnyilvánulása lehetett volna a magyar–német kereskedelmi kapcsolatok továbbfejlesztése. Kányának és a magyar kormánynak azonban e tekintetben sem sikerült lényeges eredményt elérni, sőt 1927 végére például a Németországba irányuló magyar élőállat-kivitel szinte megszűnt.⁶⁹

Mindent összevetve úgy véljük: Kánya berlini missziója nem hozta meg a várt személyes és külpolitikai sikert számára. Ennek a legfontosabb oka az, hogy nem volt hajlandó tudomásul venni a magyar és a német külpolitikai ambíciók, valamint Budapest és Berlin elképzelt partneri viszonya és valós helyzete között tátongó szakadékot. Bernhard Wilhelm von Bülow államtitkárnál tett búcsúlatogatásakor keserűen panaszkodott amiatt, hogy berlini ténykedése eredménytelen maradt. A magyar–német árucseré visszaesett. Németország nem volt érdekelt a magyar élőállat és gabona felvételében.⁷⁰

Kánya nyolcéves berlini tartózkodást követően is dolgvégezetlenül állt a magyar követőség élén. Egyaránt elégedetlenséggel szemlélte a „pacifizmus lejtőjén egyre lejjebb csúszó birodalom”⁷¹ távolságtartását Magyarországtól, majd a német vezetés élénkülő figyelme és a – válság miatt az addigiaknál is fontosabbá váló – gazdasági kapcsolatok alakulása között megmutatkozó ellentmondást. Nem adott okot a derűlátásra a versailles-i rendszert tagadó, ám a revízió ügyét nemzetközi téren lejárató és túlzott agresszivitásával veszélybe sodró Hitler-féle irányzat megerősödése sem. A német belpolitika 1930-as évek eleji változásait, Hitler menetelését a hatalom felé egyre nagyobb idegenkedéssel fogadta.⁷² A náci mentalitása, tömegekre ható politikája kezdettől ellenszenves volt számára. Érezte azonban azt is, hogy a Hitlerrel történő együttműködés olyan zsákutcába szoríthatja Magyarországot, melyből nem ágaznak ki mellékutak, és amely az általa folytatott és kedvelt diplomácia peremvidéke felé kényszeríti országát és őt magát is.

Nincs okunk cáfolni azokat a forrásokat, melyek szerint egyre többet hangoztatta visszavonulását, annak ellenére, hogy ambícióit még nem látta kiteljesedettnek. A rendelkezé-

⁶⁷ Követi jelentés, 1930. március 8. MOL Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai iratok. K 63. 1930–21/27. 178. cs. fol. 5.

⁶⁸ Kánya jelentése, 1928. június 29. MOL K 63 1928–21/27. 177. cs. fol. 18.

⁶⁹ Pritz: *Magyar–német viszony*, 10.

⁷⁰ Bülow feljegyzése Kánya búcsúlatogatásáról, 1933. január 23. PA AA Büro des Reichsministers, 30. Ungarn 3. 1931. május–1935. november.

⁷¹ Kánya fordulata 1928. február 10-i jelentésében. MOL K 63. 1928–21/43. 177. cs. fol. 33.

⁷² Kánya francia diplomaták előtt nem is rejtette véka alá véleményét a német náciokról. Göbbelst köztönivaló bolondnak, Göringet brutálisnak, Hitlert pedig egyszerű, a tömegek által felszínre dobott figurának tartotta. Jean Paul-Boncour budapesti francia követ jelentése Kányával folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1933. május 8. In: *Documents Diplomatiques Français 1932–1939*. Ire Serie (1932–1935.) Tome III. (17 Mars–15 Juillet 1933.) Paris, 1967. Dok. 256. 449–450.

sére álló időt egyúttal vészesen fogyni látta. Talán ennek köszönhető, hogy amikor az események új irányt vettek, már nem állt ellen a felkérésnek, és ezúttal elvállalta a külügyi tárca vezetését.

1932 októberében a Gömbös-kormány felállásakor több alternatíva is kibontakozni látszott a külügyminiszter személyét illetően. Kánya akkoriban még egyik kombinációban sem szerepelt, aminek valószínűleg belpolitikai okai lehetettek. Gömbös kormányra kerülése nem kevés kompromisszum árán volt lehetséges. Ilyen alku tárgyát képezte a külügyi poszt betöltése is. A tárcára egy ideig Tomcsányi Pál mutatkozott a legesélyesebbnek. Mellette azonban többször felmerült Kállay Miklós neve is. Tomcsányi kiválasztása feltehetően a Wolff-féle pártnak, míg Kállayé az Egységes Pártnak tett gesztus volt. A kezdeti sajtóhírekkel ellentétben azonban nem Kállay és Tomcsányi, hanem a hatvanegyedik évét már betöltött Puky Endre, képviselőházi alelnök került a Disz téri apparátus élére, akinek addigi hivatalos külföldi útjai szinte csak a képviselőház olaszországi és svájci tanulmányújtaira korlátozódtak.⁷³ A kormányalakítási tárgyalások során Gömböstől kialakult engedmény volt a diplomáciailag teljesen tapasztalatlan Puky kinevezése. Bethlen úgy képzelte, hogy az idős politikust maga előtt tartva, saját embereivel – elsősorban Khuen-Héderváry Sándorral – fogja a magyar diplomáciát irányítani.⁷⁴

Puky Endre kinevezését sem a közvélemény, sem maguk a diplomaták nem tartották a legkitűnőbb választásnak, szűkebb körben azt jobbára csak megmosolyogták. A változtatás időszerű volt, s ennek kivitelezésében Kozma Miklósnak voltak elévülhetetlen érdemei.

Kozma a nyugat-magyarországi kérdés idején kezdett közeledni Kányához, akinek aztán nagy tisztelője lett.⁷⁵ 1923 júliusában három hetet töltöttek együtt a németországi Wildungenben. Kánya a vesebaját kezelte, s amire ritkán volt példa, Kozmát kiténtette bizalmával. Mindennap nagyokat sétáltak, és Kánya beavatta Kozmát külpolitikai nézeteibe, megosztotta vele tapasztalatait. Kozma a magyar külügyminisztérium tulajdonképpeni politikai vezetőjét és kimagasló szellemi tehetségét tisztelte Kányában. „A legeszesebb és legszemlésebb emberek közé tartozik, akiket valaha ismertem” – írta róla.⁷⁶

Kozma még 1932. október elején felvetette Gömbösnek a Berlinben tartózkodó Kánya megbízásának gondolatát, ám a miniszterelnök a kérdést akkoriban függőben hagyta. Kozma később Zürichből írt levelet Gömbösnek, amelyben javaslatot tett több személyi kérdéssel kapcsolatosan. Ebben a levélben ismét indítványozta Kánya kinevezését, felajánlva azt is, hogy Zürichből személyesen megy Berlinbe rávenni az öreg diplomatát a tisztség elvállalására. A körültekintés érthető volt, hisz Kánya Bethlennek kétszer mondott nemet a felkérésre. A miniszterelnöktől azonban semmilyen válasz nem érkezett.⁷⁷

Kozma korábbi berlini útja alkalmával már igyekezett kipuhatolni Kánya elképzeléseit esetleges miniszteri megbízásával kapcsolatban. Naplójában azt állítja, hogy semmilyen meghatalmazást nem kapott erre Gömböstől, inkább tréfás formában tudakolózott Kányánál, aki – minden szabadkozása ellenére – készen mutatkozott a poszt betöltésére.

Kozma jól érezhette, hogy Kánya komolyan eljátszott a gondolattal, talán hiúságát is sikerült felpiszkálni, nem sokkal később ugyanis Teleki Pál egykori és későbbi miniszterelnök

⁷³ Követi jelentés, Budapest, 1932. október 1. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. március–1934. december.

⁷⁴ Pritz Pál: *A külügyi szolgálatok története a harmincas évek első felében*. In: uő: *A magyar diplomácia a két háború között*. Tanulmányok. Budapest, 1995. 73.

⁷⁵ Ormos: *Egy magyar médiavezér*, 110., 114.

⁷⁶ MOL K 429. mf. 4. cím. Feljegyzések 1920–1924. fol. 68.

⁷⁷ MOL K 429. mf. 4. cím. 1932. fol. 128.

Potsdamban élő sógornőjének akként nyilatkozott, hogy szívesen vállalna megbízatást odahaza. Az elejtett megjegyzés nyilván nem volt minden célzatosságtól mentes. Az információ Telekitől Ottlik Györgyhöz, a befolyásos *Pester Lloyd* korábbi külpolitikai szerkesztőjéhez, a *Nouvelle Revue de Hongrie* kiadójához került, aki azt Gömböshöz továbbította.⁷⁸

A másik szálon továbbra is Kozma készítette elő a talajt az öreg diplomata számára. A Gömbösnél nagy befolyással rendelkező MTI- és rádióelnök változatlanul az ő megbízását látta az egyik lehetséges kiútnak a külügyben uralkodó állapotokból. Amennyiben az intervenciója valami oknál fogva mégsem vezetne sikere, a másik forgatókönyvet úgy képzelte, hogy maga Gömbös venné át a külügyi tárca irányítását. A harmadik megoldást – s nemzetközi diplomáciai körökben talán ennek lett volna a legnagyobb elfogadottsága – éppen Ottlik megbízása jelentette volna, legalábbis Kozma szerint.⁷⁹

Ebben feltehetően igaza lehetett. Az akkor hatvannégy éves követnek inkább nyugdíjazása volt esedékes, mintsem a kinevezése. Kányát emellett londoni és párizsi körökben erősen németbarátnak ismerték, akinek közismert volt francia- és kisantant-ellenessége. Ezzel az állomáshelyéről tudósító angol és francia kollégái természetesen tisztában voltak. A Berlinben állomásozó francia követhöz fűződő viszonya ennek megfelelően meglehetősen hívős volt.⁸⁰ Annak ellenére, hogy általában a Róma–Berlin vonal hívének tekintették, a Palazzo Chigiben⁸¹ sem lelkesedtek Kánya külügyminiszterré történő kinevezéséért. Vittorio Cerruti berlini olasz követ – személyes ismeretsége alapján⁸² – tájékoztatta Mussolinit Kánya beállítottságáról. Bár szerinte Kánya kiváló intellektusú személyiség, akit már a Monarchia idején kényes feladatokkal bíztak meg, azóta sem tudott felülemelkedni azokon az ellenséges érzelmeken, amelyek a korabeli osztrák–olasz politikát jellemezték. Kánya 1907 és 1912 között folyamatosan hallgatta az olaszok szemrehányásait az osztrák lapokban megjelent Róma-ellenes megnyilvánulásokkal kapcsolatban, ami Itáliához fűződő hívős érzelmeit tartósan megalapozta. Cerruti arról panaszkodott, hogy Kánya folytonosan megtagadta, hogy beszéljen vele az időközben bensőségessé vált olasz–magyar kapcsolatokról, és mély ellenségességén a baráti viszony ellenére sem képes változtatni. Az olasz követ Kányát már arra is alkalmatlannak találta, hogy az olasz–német–magyar szövetség szorosabbra vonása idején hazáját Berlinben képviselje. A Kánya külügyminiszterré történő kinevezéséről szóló hírek pedig mély aggodalommal töltötték el, és abban a két ország közötti gyors elhidegülés veszélyét vélte felfedezni.⁸³

Nagy valószínűséggel erre és más hasonló tartalmú információkra alapozva utasította Fulvio Suvich olasz külügyi államtitkár-helyettes Róma budapesti követét, Ascanio Colonna grófot, hogy járjon el Gömbösnél, és tolmácsolja Mussolini aggodalmait Kánya kinevezésével kapcsolatban. Suvich hangsúlyozta, hogy a külügyminiszter-jelölt – információi szerint – nem akar tudomást venni Olaszország és Magyarország megváltozott viszonyáról és közös érdekeiről. Kérte Colonnát, hogy Gömböst nyugtassa meg: szó sincs a ma-

⁷⁸ Hans von Schön jelentése, Budapest, 1933. január. 3. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. március–1934. december.

⁷⁹ MOL K 429. mf. 4. cím. 1932. fol. 118–119.

⁸⁰ Uo. fol. 133.

⁸¹ Az 1950-es évekig a Chigi család palotája adott otthont az olasz külügyminisztériumnak.

⁸² Cerruti nem csupán közös berlini éveik alatt gyűjtött tapasztalatokat Kányáról, hanem jóval korábban, amikor az még a császári–királyi külügyminisztérium sajtófőnökeként dolgozott.

⁸³ Cerruti berlini követ jelentése Mussolini kormányfőnek és külügyminiszternek, 1932. december 3., in: Réti György: *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös kormány időszakában) 1932–1936.* Budapest, 2003. 53.

gyar belügyekbe való beavatkozásról, Róma csupán arra a – Kánya személyében megtestesülő – veszélyre kívánja felhívni a magyar kormányfő figyelmét, mely a kapcsolatok továbbfejlesztésének útjába állhat.⁸⁴

Miközben az olasz diplomácia az ellenkezőjén dolgozott, Kozma ismét aktivizálta magát Kánya érdekében. December elején újra előhozakodott a külügyi tárca körüli személyi kérdésekkel Gömbösnél, ügyesen bizalmasára terelve a beszélgetést. A Dísz téren ekkor már-már minden megoldást jobbnak láttak, mint Puky maradását, aki egyébként maga is többször felajánlotta a távozását a kormányfőnek. Gömböst – aki szívesen látott volna egy iskolázott diplomatát a külügyek élén – ezúttal nem kellett sokáig győzködni, megígérte, hogy Kánya kinevezésének ügyét felterjeszti a kormányzónak. Ezzel egyidejűleg azt is jelezte, hogy rövidesen megszabadul Khuen-Hédervárytól is,⁸⁵ akinek követi posztot fog felajánlani.⁸⁶

Mivel Khuen-Héderváry és Bethlen között igen jó személyes és rokoni kapcsolat volt, Kánya kinevezésével Gömbös miniszterelnök úgy vélte: e lépésével politikai riválisának befolyását is sikerrel csökkentheti.⁸⁷

Néhány nappal később a miniszterelnök magához kérette Kozmát, és közölte vele, hogy a kormányzó beleegyezett Kánya kinevezésébe. Gömbös nem titkolta Horthy előtt, hogy a lépéssel az olasz–német vonal erősödése várható, aki azonban nem ellenkezett emiatt, és felemelte a sorompót az általa nagy tekintélynek, súlyos egyéniségnek tartott Kánya előtt.⁸⁸

Kozma december 9-én személyesen kereste fel Kányát Berlinben, hogy teljes bizonyosságot szerezzen szándékai felől, és a tárcát – immár Gömbös megbízásából – felkínálja neki. Miután – csaknem egy órás előadásban – vázolta a hazai belpolitikai helyzetet, a különböző személyi kombinációk alakulását, tolmácsolta neki a kormányfő kérését. Hogy híúságának hízelegjen, azt is megjegyezte, hogy Gömbös nem csupán külügyi, hanem kritikai, tanácsadói szerepkörben is számít a közreműködésére.⁸⁹

Most már Gömbös siettette az ügyet, és még azt is kilátásba helyezte, hogy a szónokként nem túlzottan tehetséges Kányát tehermentesíti, és a fontosabb külpolitikai kérdésekben maga viszi a szót a parlamentben.⁹⁰ Ezzel viszont a követ utolsó kételyét sikerült eloszlatni.

Miután minden kérdés tisztázódott, Gömbös Mussolinit is megnyugtatta. Korábbi üzenetére azt válaszolta, hogy Puky felkészületlen a feladatára, és benyújtotta lemondását, amit ő (ti. Gömbös) el is fogadott. Nem rejtette véka alá azt sem, hogy valóban Kányát kívánja kinevezni Puky utódául, és erről már a kormányzóval és Bethlennel is konzultált, akik egyetértettek a döntéssel. Gömbös – bár igyekezett a Ducét Kánya „tisztes szándékai” felől megnyugtanni – közölte, hogy a magyar külpolitika irányvonalának változatlanságára

⁸⁴ Suvich államtitkár-helyettes távirata Colonna budapesti olasz követnek, 1932. december 28., in: Réti: *A Palazzo Chigi és Magyarország*, 55.

⁸⁵ Kányának egyébként a lehető legjobb benyomásai voltak Khuen-Héderváryról. Határozott, erős egyéniségnek, kitűnő diplomatának tartotta. Belpolitikai szerepét illetően (tudniillik Khuen Bethlen bizalmasa, sőt rokona volt) azonban nem volt kellően tájékozott. Khuen-Héderváry távozására egyébként 1933 végén került sor, amikor a külügyminiszter addigi állandó helyettesét párizsi követté nevezték ki. MOL K 429. mf. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 78.

⁸⁶ MOL K 429. mf. 4. cím. 1932. 4. fol. 131.

⁸⁷ Schön, Budapest, 1933. január. 3. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. március–1934. december.

⁸⁸ MOL K 429. mf. 4. cím. 1932. fol. 129–130.

⁸⁹ Uo. fol. 133.

⁹⁰ Schön jelentése, Budapest, 1933. január. 3. PA AA Pol. Abteilung II. Ungarn. Politik 7. Ministerien. Bd. 1. 1920. március–1934. december.

saját személye jelenti a garanciát. Ezt a magyar miniszterelnök feltehetően őszintén is gondolta. Gömbös a külügyekhez kitűnően értő, ravasz diplomata szakmai professzionalizmusát kívánta felhasználni, nem pedig a külpolitika elvi irányítását akarta rábízni a volt berlini követre. Corrado Baldonival, az olasz követség munkatársával közölte is, hogy neki megbízható emberre, a mesterség szakértőjére van szüksége, pontosan olyanra, mint Kánya, akit egyelőre nem is tud megfelelően pótolni Berlinben.⁹¹

Kérdés ezek után, hogyan fogadták német körökben a közelgő változást. A kinevezés őket is váratlanul érte a poszt várományosának magas kora miatt. Kánya ráadásul egy ideje maga is többször utalt rá, hogy visszavonulását tervezi, és úgy tartották felőle, hogy az ilyen jellegű aspirációk már távol állnak tőle. A Bethlen-kormány lemondásának idején már elterjedt az a híresztelés, hogy a berlini követi poszton is csere várható. A pletykák szerint Kánya már akkor a visszavonulását fontolgatta. Annak idején Bülow államtitkár Wettstein János ügyvivőnél érdeklődött e hírek valóságtartamát illetően. Wettstein cáfolta, hogy a követ valóban elhagyni készülne a posztját, és azzal is igyekezett eloszlatni Bülow kételyeit, hogy a magyar külügyminisztérium – nevezetesen Khuen-Héderváry – nem tartaná okos lépésnek, hogy a kiemelkedő fontosságú berlini követi állásra egy tapasztalatlan kívülállót delegáljanak.⁹²

Ami a politikai beállítottságát illeti – bár a francia és brit diplomácia képviselői egyértelműen ezt gondolták felőle –, a németek nem tekintették egyértelműen germanofilnek. Bizalmas információik szerint németbarát hírnevét érdes természetének köszönhetette. Budapesten eltöltött éveit elsősorban az olasz és az angol követekkel szólalkozott össze. A franciákkal csupán azért nem keveredett nyílt összeütközésbe, mert követük, de Carbonel szolid természete ezt szinte kizárta tette. Azt, hogy Kánya kifejezett vonzalmat áruhá el Németország irányában, kizárta teszi mélyen beléivódott kritikai hajlama, melyet csupán Magyarországgal szemben nem kamatoztat – állapította meg róla Hans Schoen. Nem maradt titokban Kánya afelett érzett csalódottsága sem, hogy berlini hivatali ideje alatt igazán komoly eredményt nem tudott elérni a közös német–magyar revíziós politika megvalósítása terén. Ennek tudták be depresszált hangulatát, amely nála általában abban mutatkozott meg, hogy a diplomáciai érintkezésben szokatlanul kevés előzékenységet mutatott. Budapesten mindazonáltal kiemelkedő érdemeket szerzett azzal, hogy a német politikai élet szinte valamennyi fontos, mértékadó szereplőjével aktív személyes kapcsolatot tartott. Külügyminiszterként azt várták tőle, hogy ezeket a kapcsolatait kamatoztatni fogja, egyézersmind azonban igyekszik majd a németbarátság bélyegétől az olaszok, de más államok előtt is megszabadulni.

Utóbbi mindazonáltal nehezen sikerült neki. Miniszterként – Gömbössel együtt – elkötelezettséget mutatott a német–olasz kettős orientáció mellett, korábbi mély német-barátsága és orientáltsága azonban az idő haladtával egyre kevésbé volt egyértelmű. A náci Németországgal és Hitlerrel szembeni fenntartásai, valamint a magyar–német együttműködéssel kapcsolatos borúlátása külügyminiszeri időszakának végére végképp elhatalmasodott és ez végül távozásához vezetett.

⁹¹ Baldoni budapesti ügyvivő távirata Mussolininek, 1932. december 29., in: Réti: *A Palazzo Chigi és Magyarország*, 55–56.

⁹² Bülow feljegyzése Wettsteinnel folytatott beszélgetéséről. 1931. augusztus 26. PA AA Büro des Staatssekretärs. Akten betreffend: Aufzeichnungen von Bülow über Diplomatenbesuche. Bd. 3. 1931. augusztus 1–1932. március 31.

IMRE TÓTH

The Bourgeois Aristocrat. Kálmán Kánya's Character from the Start to his Becoming Foreign Minister

The grand old man of Hungarian foreign policy in the interwar period, Kálmán Kánya graduated at the consular academy of the Austro-Hungarian Empire and started his diplomatic career in the foreign service of the Monarchy. After the dissolution of Austria-Hungary, he played a crucial role in setting up the independent ministry of foreign affairs. As chief secretary, he was the de facto leader of the ministry. Relinquishing this title in 1925, he became Hungary's ambassador in Berlin. Kánya sought to facilitate his country's international recognition and growth as well as the realization of the fancy of territorial revision through cooperating with Germany. With the consent of his prime minister, István Bethlen, he also tried to assist the cooperation of Germany with Hungary's other potential partner in foreign policy: Italy. Even though Kánya was a very talented Hungarian diplomat, whose attitude was in complete harmony with how he imagined and represented the goals of Hungarian foreign policy, his activity in Berlin was controversial and fell short of the expectations. Germany did not regard Hungary as a partner, as it had become the standard-bearer of European revisionism, and the difficulties hindering the cooperation with Italy could not be overcome either. The problems in foreign trade that arose as a result of the global economic crisis also took a toll on Hungarian-German relations. Kánya was not an easy man to get on with, which – together with his supposed extreme right-wing connections – made him unpopular among the representatives of German foreign policy, who had aversion to him. Maybe partly because of the moderate success of his policy in Berlin, Kánya looked for new fields to realize his ambitions and in 1933 he agreed to become foreign minister in Gyula Gömbös' government. In this capacity, he could witness the emergence of an Italian-German-Hungarian cooperation, but this already came about with the participation and the leadership of another Germany. This Germany was governed by that Nazi party and its leader, which and whom Kánya strongly despised.